

Offisielt nr 7
Søndag 23/2 1992

Da bispene brøt med statlig styre

24. februar 1942 sendte Den norske kirkes syv biskoper sin avskjedssøknad til Kirkedepartementet. Dette var en protest som fikk store konsekvenser for kirkekampen under krigen.

GISLE HOLLEKIM

I tre år opphørte på et vis statskirkeordningen i Norge. Hvorfor gikk det slik? Kan vi trekke noen lærdommer av dette i den aktuelle debatt om forholdet mellom kirke og stat?

Fra første stund etter maktovertagelsen i 1940, møtte Vidkun Quisling en myndig kirkeledelse som ikke lot seg bøye. Som biskop i Oslo, spilte Eivind Berggrav en sentral rolle i denne kampen under hele krigen. Med Kirkens geografiske og åndelige nettverk som dekket by og bygd i hele landet, så Quisling tidlig at det ville være strategisk særdeles viktig å kunne bruke Kirken som medspiller. Det

Det tredje overgrep var avskjedigelsen av domprost Fjellbu.

Ideologisk konflikt

Som underliggende moment var trolig nok også den permanente ideologiske konflikt mellom den nazistiske stat og Kirken en medvirkende årsak til biskopenes aksjon. Fem dager etter statsakten på Akershus signerte nemlig Quisling to lover som grep rett inn i helt grunnleggende sider ved både Kirkens og folkets frihet: «Lov om nasjonale ungdomstjeneste» og «Lov om Norges Lærersamband».

Lærerne sa nei

Den første loven beordret all ungdom i alderen 10-18 år til å tjenestegjøre i Nasjonal Samlings (NS) Ungdomsfylling. Den andre påla alle lærere «passivt og aktivt å arbeide for å skape forståelse for det nye livs- og samfunnsyn, sånn som det er kommet til uttrykk i N.S.s program og i det nye riksstyres tiltak og beslutninger». Over 90 prosent av lærerne avviste kontant et slikt krav. Kirken med biskopene i spissen, stilte seg solidarisk med dem. Foreldre over hele landet gikk til kamp mot tvangsmobiliseringen av de unge. Dermed torpederte man i virkeligheten hele loven.

«Baglere»

Den umiddelbare konsekvens av biskopenes embedsnedleggelse, var at Quisling sendte et rundskriv til alle prester i Den norske kirke med sterk kritikk av biskopene og kalte dem «små menn, moderne farisere og baglerbisper». Dette skjedde trolig i et forsøk på å hindre at statskirken ble oppløst innenfra.

«Festgudstjeneste»

1. februar 1942 ble den nye tid formelt markert med en seremoni på Akershus - den såkalte statsakten. De rådende politiske maktforhold ble formalisert. Quisling ble ministerpresident og leder for en «nasjonal regjering».

Myndighetene ønsket å markere dette med en egen festgudstjeneste i Nidarosdomen samme dag kl. 11. Kirkedepartementet hadde gitt beskjed om at den tillyste gudstjeneste ved domprost Arne Fjellbu skulle avlyses. Isteden skulle det holdes festgudstjeneste ved nazipresten Peder Blessing-Dahle. Fjellbu svarte på inngrepet i sin tjeneste ved å tillyse en ny gudstjeneste kl. 14. Hit strømmet det flere tusen mennesker. Politiet stengte imidlertid dørene så bare få kom inn. Utenfor trakk politiet køller mot folkemengden, og noen skal ha blitt slått.

Efter et ministermøte 19. februar, sendte Quisling melding til Fjellbu om at han var avsatt fra sitt embede. Historikere har i ettertid lagt stor vekt på dette maktovergrep som en utløsende omstendighet for at biskopene brøt med statens kirkestyre 24. februar.

Tre overgrep

I sin begrunnelse for embedsnedleggelse la biskopene, ifølge professor Torleiv Austad, som har skrevet en doktoravhandling om kirkekampen under krigen, vekt på tre overgrep mot Kirken: Det første var at staten hadde brutt Kirkens orden og fratatt menigheten og dens prest en høymessegudstjeneste. For det andre nevnte biskopene at menigheten ble jaget vekk fra kirken med våpen.

Felles aksjon

Prester over hele landet sluttet imidlertid opp om biskopene. Avskjedsbrevet fra biskopene ble lest i storparten av landets kirker allerede søndag 1. mars 1942. Den videre strategi ble drøftet på en rekke møter de nærmeste dager og uker. Parallelt ble det gjort forarbeid til en teologisk-kirkelig erklæring som trakk opp hovedlinjene i motstandskampen, Kirkens Grunn. I et møte 22.-29. mars ble det bestemt at prester over hele landet skulle gå til aksjon og nedlegge sine embeder. Det skjedde allerede 1. påskedag - 5. april. Fra da av fantes både en selvadministrert folkekirke og systemtro statskirke side om side frem til fredsslutningen i 1945. Men fordi de «systemtro» prester utgjorde et så forsvinnende lite mindretall, kan man nærmest si at statskirken eksisterte kun på papiret.

Erfaringer

Når dagens stat/kirke-debatt er blusset opp, kan det være interessant å vise til erfaringene fra siste krig. De samme omstendigheter vil vi forhåpentlig aldri gjenoppleve. Men Kirken viste at den ikke kunne akseptere politiske inngrep i indre åndelige anliggender. Samtidig fremstår folkekirken med sin brede kontaktflate og store nettverk som et vern mot nedbrytende ideologiske strømninger og har lang historisk tradisjon for dette samvirke mellom kirke og folk. Under «normale» politiske forhold har da heller ikke en formell tilknytning til staten vært noe problem for Kirken, snarere en styrke både for stat og kirke.

AKTUELL KOMMENTAR

manglet heller ikke på frierier til Kirken i Quislings eget politiske program, som på papiret var svært så kristelig. Han ville uttrykkelig kjempe for å fremme kristendommens sak.